

Отримано: 06 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 18 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 вересня 2017 р.

e-mail: a.zagnitko@donnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-4-10

Загнітко А. П. Морфологічно-іменникова норма в системі та узусі: закономірності взаємодії / А. П. Загнітко, Н. Г. Загнітко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 4–10.

УДК 811.161.2'1.04

Загнітко Анатолій Панасович,*член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, Донецький національний університет імені В. Стуса;***Загнітко Надія Геннадіївна,***кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, Донецький національний університет імені В. Стуса***МОРФОЛОГІЧНО-ІМЕННИКОВА НОРМА В СИСТЕМІ ТА УЗУСІ:
ЗАКОНОМІРНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ¹**

Скваліфіковано іменниково-морфологічну норму з виявом її статусу в множині граматичних норм, схарактеризовано системність, структурованість іменниково-морфологічних норм, визначено основні й неосновні тенденції впливу узусних дискурсивних практик на особливості вияву іменниково-морфологічних норм. Уперше проаналізовано динаміку морфологічної норми родової диференціації іменників інішомовного походження нульової відміни з визначенням особливостей поширення вторинної іменниково-морфологічної норми з-поміж аналізованих лексем. З'ясовано закономірності співвідношення іменниково-морфологічного нормативного інваріанта з його варіантами та встановлено тенденції формування вторинного іменниково-морфологічного інваріанта норми. Диференційовано узусальні й оказіональні вияви іменниково-морфологічної норми та скваліфіковано поширення узусальних практик відмінюваності з-поміж іменників нульової відміни.

Ключові слова: морфологічна норма, іменниково-морфологічна норма, інваріант норми, варіант норми, вторинний інваріант морфологічної норми.

Загнітко Анатолій Афанасьевич,*член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, Донецький національний університет імені В. Стуса;***Загнітко Надежда Геннадьевна,***кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, Донецький національний університет імені В. Стуса***СУБСТАНТИВНО-МОРФОЛОГІЧЕСКАЯ НОРМА В СИСТЕМЕ И УЗУСЕ:
ЗАКОНОМЕРНОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ**

Кваліфіковано субстантивно-морфологічну норму з визначенням її статусу в множині граматичних норм, охарактеризовано системність, структурованість субстантивно-морфологічних норм, визначено основні й неосновні тенденції впливу узусних дискурсивних практик на особливості вияву субстантивно-морфологічних норм. Вперше проаналізовано динаміку морфологічної норми родової диференціації іменників інішомовного походження нульового склонення з визначенням особливостей поширення вторинної субстантивно-морфологічної норми серед аналізованих лексем. Установлено закономірності співвідношення субстантивно-морфологічного нормативного інваріанта з його варіантами та визначено тенденції формування вторинного субстантивно-морфологічного інваріанта норми. Диференційовано узусальні й окказіональні вияви субстантивно-морфологічної норми та кваліфіковано поширення узусальних практик відмінюваності з-поміж іменників нульового склонення.

Ключевые слова: морфологічна норма, субстантивно-морфологічна норма, інваріант норми, варіант норми, вторинний інваріант морфологічної норми.

Anatolii Zahnitko,*Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology, Vasyl Stus Donetsk National University;*

¹ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект № 0115U000088 «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання»).

Nadiia Zahnitko,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Senior Research Officer at the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology, Vasyl Stus Donetsk National University

MORPHOLOGICAL AND NOUN FORMS IN SYSTEM AND USAGE: REGULARITIES OF INTERACTION

Grammatical norms are a set of prescriptions that determine the structuring of the statement and, through the iterative repetition, appear to be established and generally accepted. The set of linguistic norms has relative stability; it is systemic and stylistically fixed. The relevance of the study is motivated by the need to establish the main causal relationships in the evolution of dynamics of the morphological norm in the system under the influence of the usual discourse practices.

The purpose of the study is to establish the directions of changing in the morphological-noun norm in the system under the influence of usage, with the disclosure of patterns of the formation of variants and the interaction between them. The purpose predicts solution of the tasks: 1) analysis of factors of dynamics of noun-morphological norms; 2) the establishment of regularities of the ratio of the noun invariant and / or invariants of norms and variants; 3) determining the tendencies of strengthening the normative noun variant and obtaining the status of a secondary invariant by the normative noun variant.

The novelty is the discovery of the dynamics of the noun-morphological norm under the influence of discursive practices, the usual realization of the secondary-variant norms. The theoretical significance of the analysis is motivated by the substantiation of status of the noun-morphological norm, its systemically codified status, characteristic of the evolution of noun-morphological norm. The practical significance is determined by the usage of developments in the lexicographic practice, creation of new descriptive courses in Ukrainian and other Slavic languages.

Being relatively stable, the noun-morphological norm is influenced by the discursive practices, the speech element, which causes the formation of equilateral secondary invariants. In some cases the latter acquire an equal and equally competitive status. Occasional discursive usage or the formation of a morphological form is significant only within a certain discursive practice. An increase in its functional load gives the morphological norm the status of usage. Perspective is the introspection of theoretical morphological norms, tracing their correlation with the systemically established and establishing the speech paradigm realizations of such norms. This approach makes evident the general mechanism of the verbal uniformity of morphological norms.

Key words: *morphological norm, noun-morphological norm, invariant of norm, variant of norm, secondary invariant of morphological norm.*

1. Наукова проблема, її складники. Граматичні норми¹ є сукупністю граматичних прескрипцій, що визначають структурування висловлення та через багатократне повторення постають усталеними й загальноприйнятими. Знання граматики ґрунтовано на відповідних засвоєннях і розуміннях правил: а) зміни слів у мовленнєвому потоці, б) норм сполучуваності слів та особливостей синтагмальної взаємодії граматичних форм, в) законів сполучуваності слів у реченні та окремих предикативних частин у структурну й смислову цілісність та ін. Множина граматичних норм охоплює морфологічні й синтаксичні норми. Перші репрезентують обсяг парадигмального простору слова, його внутрішню й зовнішню категорійність, внутрішньо- та міжкатегорійну взаємодію та взаємовплив, зв'язок морфологічних форм із синтаксисом, обтяженість тих чи тих морфологічних форм національною пам'яттю. Граматичні норми загалом і морфологічні зокрема перебували в полі уваги багатьох дослідників у теоретичному: Г. Мацюк [6], і прикладному: А. Загнітко [3; 4], А. Коваль [6], О. Сербенська [9], І. Чередниченко [11] та ін.

Під мовною нормою розуміють систему регулярних та обов'язкових реалізацій, усталених у національно-мовному просторі суспільства на тому чи тому етапі розвитку. Така система відбиває вияв мовної структури, її рівнів, інваріантів і варіантів мовних одиниць, кодифікованих мовною практикою для нормативного вживання. Вияв усталених реалізацій норм формує мовну спільноту з її напрацьованими моделями мовних норм, оскільки поза мовною спільнотою сприйняття, розуміння, усталеність, ступінь кодифікації тих чи тих граматичних або інших норм не може бути адекватно витлумачуваним і послідовно застосовуваним. Сукупність мовних норм має відносну стійкість, вона системна і стилістично закріплена. Актуальність дослідження іменниково-морфологічної норми в системі й узусі мотивована потребою встановлення основних причинно-наслідкових відношень у вияві динаміки такої норми в системі під впливом активних і/чи пасивних тенденцій узуальних дискурсивних практик, що зумовлюють постання двох і більше інваріантів граматичної норми, посилюють її варіантність.

Метою дослідження є встановлення основних напрямів зміни морфологічно-іменникової норми в системі під впливом узуальних тенденцій із розкриттям закономірностей формування варіантних норм і взаємодії між інваріантом/інваріантами й варіантами. Заявлена мета прогнозує вирішення відповідних завдань: 1) аналіз основних чинників динаміки іменниково-морфологічних норм; 2) установа законів

¹ Дослідження продовжує аналіз сучасних граматичних норм, їх розвиток у системі мови й мовлення [Загнітко 2015, с. 13–17].

номірностей співвідношення іменникового інваріанта і/чи інваріантів норми та його/їх варіантів; 3) визначення тенденцій посилення нормативно-морфологічного іменникового варіанта/варіантів та набуття ним статусу вторинного інваріанта.

Новизна студіювання полягає в розкритті основних чинників динаміки іменниково-морфологічної норми під впливом дискурсивних практик, узуальної реалізації вторинно-варіантних норм. Теоретичне значення аналізу мотивоване обґрунтуванням статусу іменниково-морфологічної норми, її системно кодифікованого статусу, характеристикою еволюції іменниково-морфологічної норми з розкриттям співвідношення варіанта і/чи варіантів у суцільному парадигмальному просторі. Практичне значення визначає можливість використання напрацьованих результатів у тлумачно-лексикографічній практиці, створенні нових описово-граматичних курсів української та інших слов'янських мов, опрацюванні нових спецкурсів і спецсеминарів із прескриптивної й категорійної української граматики.

2. Морфологічна норма в системі. Оскільки мова визначальна в інтерсуб'єктній комунікації, що пов'язана з відношенням *суб'єкт* ↔ *об'єкт* із їх постійною взаємозаміною статусу. Для комунікації надзвичайно важливим є і розуміння смислу слів, і буттєвого смислу речей. Останні завжди опосередковані словесними значеннями [1, с. 77]. Свого часу давньогрецький філософ Теофраст (наступник Аристотеля в Лікеї) констатував: «Оскільки мовлення має двоїсте спрямування: одне на слухачів, для яких воно щось означає, друге – на речі, щодо яких мовець не прагне в чомусь переконати слухачів, то перше відношення зумовлює виникнення поетики й риторики..., в силу ж другого відношення мовлення до речей філософ головно має за мету заперечити неістинне й доказати істинне» (цит. за: [1, с. 78]). Не торкаючись значущості цього розмежування в еволюції філософії, риторики загалом та лінгвістики зокрема, варто актуалізувати його роль у сучасному «аналізі мови» – відмінність між семантичними й прагматичними вимірами. Тому мовна норма – завжди прагматична, її реалізація ґрунтована на спільності інтерсуб'єктних знань та усвідомленні припису використання мовних норм, їх обов'язковості й регулярності для всіх членів мовної спільноти.

Мовна спільнота, напрацьовуючи норму, реалізує її впродовж певного історичного періоду, що відповідає суспільним запитам і викликам. Мовна норма постає історично зумовленою, обтяжена текстуралітетом (культурними й соціальними чинниками, етичними й естетичними). Такий вияв підтверджуюно, з-поміж іншого, наприклад, повною відсутністю іменників нульової відміни (так званих відмінюваних іменників) в українській мові аж до 20-х років ХХ ст., що відповідало загальним приписам повного адаптування іношомовних слів мовою-реципієнтом, пор.: *Найкраще, що було в неї, то був її фортеп'яни* (О. Кобилянська) і *Оксана розмістилася в Мавчиній кімнаті, третину якої займало старовинне фортеп'яно* (А. Кокотюха).

Мовна норма у своїх виявах може відбивати внутрішньо територіальне і/чи соціально корпоративне й загальнонаціональне закріплення [2, с. 155–166]. До внутрішньо територіальних належать діалектні, що постають стихійно сформованими, є важливими в розмежуванні одних говіркових груп від інших.

Відповідно до мовних рівнів диференціюють лексичні, фразеологічні, морфологічні, словотворчі, фонетичні (акцентологічні, орфоепічні), синтаксичні норми [9; 11]. Кожний рівневий різновид окреслює усталені закономірності: а) вживання слів і словосполучень відповідно до їх значень – лексичні (*уплачувати* (– *Так і нам тепер треба якомога кинутись та заробляти, та подушне зносити, та недоїмку, на кому є, уплачувати* (Г. Квітка-Основ'яненко) – *оплачувати* (*Уласові дали трохи поля, але Олена Прохориха не змогла оплачувати його* (І. Нечуй-Левицький)); б) використання значень фразем – фразеологічні (*муха сіла на ніс* (*Може тебе боліти голова, може котрийсь із професорів прийти в лихій гуморі, може інспекторові муха на ніс сісти* – *все може бути* (Б. Лепкий)); в) правила регулювання вживання відмінюваних і дієвідмінюваних форм – морфологічні (*Дідусеві довелося вдосконалювати свою майстерність на неживих* (С. Андрухович); *Чомусь так зримо в тому дідусеві Полуботок привидівся мені* (І. Гнатюк)); г) регулювання обрання морфем, їх розміщення та сполучуваність у складі нового слова – словотворчі (*Ніхто не може відповісти їм, де перебуває нині уряд* (Б. Антоненко-Давидович) – *Ми забули про тих, які допомогли нам і допомагають донині* (О. Бердник)); г) упорядкування побудови окремих словосполучень (поєднання означень, речень, додатків, обставин зі стрижневим словом), конструювання цілих речень (порядок слів у реченні, координація підмета з присудком та ін.) – синтаксичні (*Щаслива доля рятувала хлопця* (М. Бажан); *Коджа Сінан споруджує джамії, що перевершують усе знане, буде медресе, які змагаються своїми склепіннями з небесною банею* (П. Загребельний)) та ін.

3. Структурованість і категорійність морфологічних норм. Морфологічні норми охоплюють усі категорійні класи слів у корпусно-парадигмальній цілісності, з-поміж яких виділяють: 1) особливості нормативного відмінювання іменників, їх родової диференціації, числової категоризації, диференціювання на назви істот і назви неістот, вияв розмежуванням назв осіб та неосіб; 2) закономірності норм відмінювання словосполучень з іменниками; 3) множину нормативно-морфологічних норм із регулярними правилами дієвідмінювання, утворення та вживання дієслів; 4) сукупність нормативно парадигмальних форм прикметників, творення якісно категорійних форм ступенів порівняння, форм безвідносної міри якості та ін.; 5) специфіку норм утворення, відмінювання та використання займенників; 6) особливості нормативного творення, відмінювання і використання числівників; 7) множину норм утворення, відмінювання і вживання дієприкметників та ін.

Морфологічні норми структуровані парадигмально (належність до відповідного зразка відмінювання та ін.), семантично (співвідношення зі значенням слова: *березняк-у, вишняк-у, дубняк-у, сосняк-у* – найменування збірних понять; *стол-а* – ‘деталь верстата у вигляді горизонтальної дошки, що служить для закріплення заготовок під час їх оброблення’, *стол-у* – ‘їжа, страви; харчі’ / ‘предмет меблів разом з їжею, що стоїть на ньому’), їм властива категорійність – внутрішньочастиномовна множина із сильними, напівсильними та слабкими площинами. Структурованість морфологічної норми є парадигмально сильною за наявності одного інваріанта й слабкою – за функційного співвияву двох і більше інваріантів (*пасти густу/гусей, стерегти кури/курей, пильнувати вівиці/овець, доглядати корови/корів*).

3.1. Морфологічна норма в родовій диференціації іменників нульової відміни: інваріантність і варіантність. Доцільно розглянути особливості видозміни морфологічних норм у системі та їх співвідношення з узуальними варіантами на матеріалі окремих іменниково-морфологічних норм. За усталеною нормою іменники іншомовного походження – назви осіб мають рід відповідно до статі: *денді, мсьє* – чоловічий рід; *леді, мадам, пані* – жіночий, пор.: *Роала одразу трансформувалася з європейського денді в аборигена, котрого на певній відстані не відрізняли від провідників* (О. Бердник); *Чорна африканська леді чимось одразу викликала до себе симпатію* (О. Гончар). Назви тварин – іменників іншомовного походження здебільшого мають чоловічий рід, крім випадків із указівкою на стать: *жако, зебу, какаду, кенгуру, макао, нанду, фламінго, шимпанзе* та ін., пор.: *У неї був папуга, бразильський жако* (В. Чемерис); *На даху сидів красивий чорний какаду і міцно тримав у дзьобі квітку ірису* (С. Андрухович); *Я з розчудленням дивлюся, як вона з гордою поставою рожевого фламінго ходить по рукописах* (Ю. Андрухович); *Просто з прірви випурхує <...> цілий грізли* (М. Кідрук); *Він виглядав правдивим канадським грізли* (О. Соловей) і *У цієї жінки в домі був елітний пес, привітний лагідний кобель породи чорна коллі* (Є. Кононенко).

Варіантною можна кваліфікувати родову належність іменників – назв тварин до середнього роду, що є не зовсім коректним застосуванням норми віднесення іменників іншомовного походження – назв неістот до середнього роду: *Намащене лоєм волосся було стягнутим у хвіст, якому позаздрило б доросле поні* (В. Єшкілев); *Часто можна було побачити, як вона скаче через усе село на своєму маленькому поні, яке тато виписав їй з Англії, або сидить на розлогому вітті старого дуба і читає книжку* (І. Роздобудько).

Окремо перебувають випадки, коли такі іменники вживано на позначення недорослих істот: *Крім шурхотіння, він розрізняв ще й гупання, так ніби хтось стрибав навколо нього на одній нозі, стрибав, як криль, як заєць, як оте австралійське кенгуру, якого він ніколи не бачив і тільки читав про нього в книжках* (П. Загребельний).

Іменники іншомовного походження – назви неістот належать до середнього роду: *алое, боа, галіфе, желе, інтерв'ю, кашне, попури, пюре, філе* і под.: *Як тільки на язик попало алое, він не витерпів тої гіркоти і виплюнув її* (М. Лукаш, перекл. Дж. Бокаччо); *Бентежно схопила Варвара Пимонівна пітну Семенову долоню, якою він, наче завинив у чомусь, ніяково тер коліно злинялого галіфе* (Б. Антоненко-Давидович); *Вдягнений він був надзвичайно акуратно: вишита сорочка із стоячим комірцем, чорний піджак і синє галіфе – без жодної зморшки* (А. Дімаров); *Замість живильної речовини з агар-агару я взяв курине желе* (В. Владко).

Однією з причин варіантності родової належності іменників іншомовного походження – назв неістот постає активація асоціативних зв'язків видових найменувань з родовим словом [3, с. 613–632]: *Є така пташка колібрі, вона здатна літати хвостом наперед, то чому ж людині не вміти ходити в мішку?* (О. Гончар); *Проте зрозумів, чому в моєї нічній колібрі було таке дивне ім'я* (І. Роздобудько). У сучасній нормативній практиці подібні варіантні вияви, мотивовані асоціативним зв'язком **родове слово** ← **видове слово** ↔ **видове слово** → **родове слово**, охоплюють більше 30% із-поміж усього загалу обстежуваних іменників іншомовного походження нульової відміни – назв неістот. Спостережувано своєрідну закономірність: що менш поширеним є те чи те іменниково-іншомовне найменування, то активнішими постають асоціативні зв'язки на зміну родової належності іменників: *шумі* (→ *танець*), *бодо* (→ *апарат*), *бада* (→ *сік*), *аді, адлі* (→ *метр*) – чоловічий рід, пор.: *Молодик, схиливши голову: Дякую на красному слові! Обов'язково передам нагору! А цей шумі, я вам скажу, нічого!* (О. Гаврош). Наявність в іменника іншомовного походження двох і більше значень зумовлює наявність різних значень морфологічного роду: *аліготе* – 1) сорт винограду і 2) вино з цього сорту винограду: *Соковитий аліготе також росте в Бургундії, але я – цілком даремно – його раніше ігнорувала через травматичні дитячі згадки* (С. Пиркало) і *Усюди шанується свіже аліготе* (Світогляд). У таких випадках витворюється подвійна вісь асоціативного зв'язку: *аліготе* → *виноград* і *аліготе* → *вино*, водночас останній зв'язок закріплений і відповідною морфологічною прескрипцією. Пор., також: *Властива кожній жінці жадоба забезпечення себе і будучого потомства відпочивала в її душі, як насичена боа* (О. Назарук) – як зв'язок із родовим словом ‘гадюка, змія’, хоча з таким значенням ‘1. Велика змія родини удавових, що водиться в тропічних лісах Америки’, хоча в цьому значенні словник фіксує іменник у формі чоловічого роду; і *Вона ховалася за рудим боа* (І. Роздобудько) – друге значення ‘Довгий жіночий шарф з хутра чи пір'я’ зі значенням морфологічного середнього роду (СУМ).

Усталена прескрипція, її системне закріплення постає істотним чинником витворення варіантності на зразок чоловічий і середній рід (*ямікалі, асамтаврулі, безе, жабо, мо, муаре, анчарі, сиртакі, сулугуні, джерсі, кашне, манго, мангу, макао*), жіночий і середній рід (*медресе, мацони, віскі, динамо, динчі, каурі, ламенто, антре*): *Того літа було весело. Щодня в таверні звучало сиртакі* (Г. Тарасюк); *Популярний сиртакі не є грецьким народним танцем, його було спеціально створено в 1964 році для художньої стрічки «Грек Зорба», а музику до танцю написав грецький композитор Мікіс Теодоракіс* (Український тиждень); *Згодом повільно відкоркував ячмінне віскі, цокнув горлечком по зубах* (І. Білик); *Японська віскі здебільшого відповідає шотландській традиції* (Україна молода). Такі й подібні вияви морфологічної норми родової належності іменників іншомовного походження нульової відміни потрібно кваліфікувати як конкурентні в сучасному граматичному ладі, де вторинна родова належність поступово розмиває первинний інваріант, послаблюючи його та витісняючи.

3.2. Іменниково-числова норма слів нульової відміни. Проблемним постає вияв морфологічно-числової норми з опозицією форм однини ↔ множини з-поміж іменників іншомовного походження, особливо в іменників, родові назви яких є *pluralia tantum*: *галіфе* → *штани*: *Маруся вже долізла до коменданта й терзала землянистими пальцями сині галіфе* (Б. Антоненко-Давидович); *На ногах були галіфе кольору хакі і чоботи, а на голові чудернацький гостроверхий ковпак з червоною пентаграмою* (Д. Білий) – множина і *Оксамитове фіалкового кольору галіфе* другого, *лаковані чоботи та шлик червоного шовку доводили, що це звір і злодій* (Д. Бузько) – однина. У перших двох реченнях і в третьому йдеться про той самий предмет ‘Штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах’, варіантно-нормативне використання у формі множини активовано асоціативним зв’язком видового найменування з родовим (*галіфе* → *штани*).

Мовна діяльність особистості виявлювана в різних формах і на різних рівнях – вербально-семантично-му, лінгвокогнітивному, мотиваційному [5], до яких цілком мотивовано додають комунікативний [4], який охоплює різноманітні внутрішньо- і зовнішньоконунікативні реалізації лінгвоперсони в різних дискурсивних практиках з особливостями територіального, часового, культурно-естетичного та інших вимірів.

Нормативність комунікативних відношень послідовно виявлювані лише в межах аргументного дискурсу, де аргументація є структурованою щодо заявлених правил комунікативною дією й кількістю учасників аргументації не може обмежуватися. Трансцендентальна прагматика може допустити наявність ідеальної спільноти аргументувальників як певної трансцендентальної реальності [1, с. 101]. Осмислена аргументація передбачає ідеальну згоду та вимогу несуперечливого аргументування. Комунікативно-мовні умови пізнання прогнозують єдність предметної свідомості й самосвідомості, що є запорукою інтерсуб’єктивної єдності інтерпретації певних сутностей. Для укладання словника, систематизації лексичного фонду надзвичайно важливими постають такі інтерпретації, що відбивають не лише інтерпретацію лексикографа, а й будь-якого користувача. Мовна норма належить і до внутрішньосуб’єктивних складників, і до міжсуб’єктивних величин [8], адже в межах останніх вона пізнавана, вимірювана, діагностована та й інтерпретована.

Семіотична структура мовної гри аргументації ґрунтована на передбаченні існування реального світу. Для трансцендентального розуміння мови, мовної гри аргументації важливо враховувати, крім наявності «я-осмислювача», існування матеріальної практики, мовної комунікації, реальної комунікативної спільноти й реального світу поза свідомістю. Цікаво те, що в концепції необмеженої комунікативної спільноти К.-О. Апеля мета останньої – досягти згоди в процесі розуміння. Трансцендентальний суб’єкт розчинений у комунікативній спільноті, співвіднесений з іншими йому подібними, де інстанція консенсусу, що досягається під час необмеженого процесу інтерпретації, постає визначальною [7]. Морфологічна норма є наслідком консенсусу, особливо в тих мовах, становлення яких відбувається без власної держави. Будь-який відступ від консенсусу активізує формування вторинних морфологічних норм із відповідним їх функційним навантаженням.

3.3. Відмінюваність невідмінюваних іменників. Показовим постає розширення функційного тла відмінюваності з-поміж іменників іншомовного походження нульової відміни. Попри своє маркування авторсько-дискурсивними практиками, така відмінюваність набуває ознак відносної узуальності, для неї властива відносна регулярність у художньо-, публіцистично-дискурсивних практиках декількох авторів різних часових зрізів, особливо протягом ХХ ст. Очевидно, такі видозміни в морфологічному статусі іменників іншомовного походження нульової відміни мотивовано прагненням окремих митців надати своєму мовленню оригінальності, епатажності, що врешті-решт цілком відповідає їхнім стильовим пошукам. Водночас відмінюваність низки іменників іншомовного походження нульової відміни є результатом їх активного освоєння в різних мовленнєвих жанрах розмовно-побутового стилю, особливо навантаженні в мас-медійному просторі.

У сучасному узусі досить активними постають первинні практики відступу від усталеної й нормативно закріпленої практики невідмінюваності іменників іншомовного походження нульової відміни, що мають відповідну традицію й умотивованість. До первинних виявів потрібно зарахувати правописне закріплення відмінюваності іменникової лексеми *пальто*, що було закріплено в українському правописі після Другої світової війни. Згодом у численних художньо-дискурсивних практиках набули ознак

відмінювання іменники зразка *авто*, що синтагмально відбито в атрибутивно-узгоджувальних чи координованих елементах (*Тут Аліса пригадала, що через два чи три місяці мигцем бачила Тіну за кермом новенького спортивного авто* (О. Авраменко); *Коли ж їхня швидка хода перейшла на біг, таксист навіть вийшов з авто, приклав долоню до брів і намагався второпати, куди й за чим спішать вони* (Ю. Винничук); *На майдані перед двірцем я зробив кілька кроків у напрямку до трамваю, але мене вже вели до авто* (В. Домонтович), набуваючи чітких формальних ознак категорійної однини і/чи множини: *Він ліг на брук, і його тіло розійшлося деревами й куцями, і всі авто мусіли повернути назад* (Е. Андієвська); *Мов кусні зір розбитих, сплять на цвинтарях машин завмерлі авто* (Ю. Андрухович); *І так само в ріжні боки посуваються машини, здебільша вантажні авто* (І. Багрянний); *Я відав теж, як загрузали авто, Коли земля розгасне повесні* (М. Братан).

У сучасних практиках поширення набуває формальна реалізація відмінювання також іменників іншомовного походження на кшталт *мюслі*; *Рівно о 08.01 за сніданком збиралася решта мешканців будинку: Леа, якій надавалося право вибрати між двома скибочками дієтичного хліба на сніданок і порцією мюслів із молоком, близнюки, яким різали хліб на зовсім дрібненькі шматочки і права вибору не надавали, і я* (Н. Сняданко); *Мисочка з недоїденими мюслями стоїть на підвіконні, і це теж ніжно мене розчулює, ловлю себе на мимовільній усмішці: їла тут навстоячки, дивлячись у колодязь двору, – вона завжди так робить, як їсть сама* (О. Забужко); *Творець мюслів Пітер Ерліх додав, що ідея створення мюслів прийшла до нього під час відвідин ярмарку, на якій була представлена їжа для вегетаріанців (Знання). До цього варто додати також і практиковані дискурсивно навантажені особливості відмінювання іменників іншомовного походження нульової відміни зразка *кіно, радіо*: *Він часто ходив до кіна, а сідав завше у першому ряді* (Ю. Андрухович); *Поет має окуляри в золотій оправі і читає реклями кіна* (Б.-І. Антонич); *– А чого це ви з кішкою? – Та піймали ж, та возили в Хабаровськ на базу здавати, там якісь диваки з газети та з кіна приходили знімати* (І. Багрянний); *Я думав: ну що, якби мені отак стояти щодня у крамниці, розпинатися перед покупцями, раз на тиждень піти до кіна, два на місяць – до оперети* (Д. Бузько); *То морозиво з нею з'їси, купиш насіння чи навіть губну помаду й обов'язково зводиш в кіно, бо після кіна вона до тебе уже й сміється* (М. Вінграновський); *– Ми ніч нічо не чуємо й не бачимо без радіва й газет, хіба хтось щось по телевізору побачить, якщо його має* (Г. Тарасюк); *Та це ти радіва наслухався, – відмахнулася сваха Марфа* (М. Циба); *– А то що за новості з бабського радіва? – Вірка аж привиснула та затим сплюнула набік* (В. Лис).*

Подібний відмінюваний варіантний вияв окремого невідмінюваного іменника в окремих авторських художньо-дискурсивних практиках все-таки становить 25 до 1, тобто на 25 випадків фіксації невідмінюваності припадає лише 1 випадок відмінюваності, що свідчить про вторинно опосередкований характер такого варіанта. Відмінюваність аналізованих лексем постає відносно нормативною і за умови поширення, зростання регулярності може набути статусу системного варіанта. Його опосередкованість мотивована здебільшого авторсько-дискурсивними практиками, відповідними механізмами актуалізації. Такого зразка відмінюваність потрібно відмежовувати від власне авторської, оказіональної, пор.: *Виглядати він хотів так само, але над інтелектуальним виразом його табла треба було мамі з татом попрацювати більше* (К. Скрябін) та ін.

Водночас потрібно враховувати розширення тенденцій відмінювання іменників нульової відміни іншомовного походження, хоча заявлене торкається переважно активно освоєних українською мовленнєвою практикою іншомовних слів, що містять у своїй структурі два й більше складів.

3.3. Парадигмальна варіативність морфологічної норми в узусі. Мовній нормі властива парадигмальна варіативність, пор., наприклад, давальний і/чи місцевий відмінки іменників другої відміни чоловічого роду: *дідус-ю ↔ дідус-еві* // (на) *дідус-ю ↔ дідус-еві*; місцевий відмінок іменників чоловічого роду: (при, на) *професор-і ↔ (на) професоров-ові ↔ професор-у*: *Відразу написали листа дідусю* (А. Яна); *Дідусеві довелося вдосконалювати свою майстерність* (С. Андрухович); *На дідусю позначилася печаль і пережите горе* (В. Орлик); *Як дівчина-козачка рада була побачити батька і свого коханого Петруся опроміненіх новою славою, але ж не могла побороти в собі тривоги про їхнє життя і здоров'я, маючи на дідусеві живий приклад жорстокості війни* (Б. Лепкий); *На професорі було тепле ватяне кімоно – дотеро* (О. Донченко); *Я думаю, що присутність Ліди теж багато важила, бо вільно чи не вільно, а погляд кожного з присутніх затримався на ній більше, ніж на професорові та майорові* (М. Трублаїні); *На професору був легкий костюм* (Н. Королева). У такій варіативності завжди наявні обмежувальні синтагмальні, семантичні й інші чинники. Так, у місцевому відмінку для назв осіб, ширше – назв істот чоловічого роду морфологічна форма на *-ові(-еві)* є регулярною й кваліфікативною, постає інваріантною, морфологічна форма на *-у(-ю)* менш регулярна з-поміж назв осіб чоловічого роду, а вияв форми на *-і* загалом властивий іменникам чоловічого роду – назвам неістот і має обмежене функціонування серед іменників – назв істот, постаючи лише з окремими аналітичними синтаксичними морфемами зразка *при*.

Висновки й узагальнення. Іменниково-морфологічна норма в системному вияві відбита в чинних правописах, правописних і тлумачних, орфографічних та інших словниках. Постаючи відносно стійкою, морфологічна норма постійно зазнає впливу різних дискурсивних практик, мовленнєвої стихії та ін., що зумовлюють витворення рівнорядних вторинних інваріантів. Останні в окремих випадках можуть

набувати рівноправного й рівноконкурентного статусу. Оказіонально дискурсивне використання чи утворення тієї чи тієї морфологічної форми значуще лише в межах відповідної дискурсивної практики. Збільшення її функційного навантаження, зростання частоти та присутність у різних стилях надає відповідній морфологічній нормі узусного статусу, що поступово проникає в систему. Перспективною постає інтентаризація узусних морфологічних норм, простеження їх співвідношення із системно усталеними та встановлення мовленнєво парадигмальних реалізацій таких норм із послідовним диференціюванням власне авторських морфологічних форм, властивих тим чи тим дискурсивним практикам. Такий підхід робить очевидним загальний механізм правописної уніфікації морфологічних норм.

Література:

1. Апелъ К. О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка / Карл-Отто Апелъ // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 76–92.
2. Баранник Д. Х. Образна семантика і газетний текст. Метафора в газеті / Дмитро Баранник // Про культуру мови. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 155–166.
3. Загнітко А. П. Типологія категорійної семантики невідмінюваних іменників / Анатолій Загнітко // Акцентологія. Етимологія. Семантика : до 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка. – К. : Наукова думка, 2013. – С. 613–632.
4. Загнітко А. Теорія сучасної лінгвоперсонології : рівні й категорії / Анатолій Загнітко, Надія Загнітко // Studia Ukrainica Posnaniensia / [red. Anna Horniatko-Szumilowicz (red. naczelny), Tetiana Kosmeda (red. naukowy) i inne]. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2016. – Zeszyt IV. – S. 23–33.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : [монографія] / Юрий Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
6. Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.) : [монографія] / Галина Мацюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 352 с.
7. Коваль А. П. Газета і мовна норма / Алла Коваль // Журналістика. Преса. Телебачення. Радіо : [зб. наук. праць]. – Вип. 3. – 1977. – К. : Вища школа, 1977. – С. 9–16.
8. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи : [учеб. пос.] / Сергей Ожегов. – М. : Высшая школа, 1974. – 352 с.
9. Сербенська О. Уваги до стильових особливостей та правописної практики в сучасних періодичних виданнях / Олександра Сербенська // Український правопис і наукова термінологія : проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997. – С. 76–84.
10. Словник української мови : у 20-ти т. – К. : Наукова думка ; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2010.
11. Чередниченко І. Г. Мова періодичної преси і боротьба за піднесення культури українського слова / Іван Чередниченко // Про культуру мови. – К. : Радянська школа, 1964. – С. 145–154.